

Marek Blaza

Akademia Katolicka Collegium Bobolanum, Warszawa
ORCID: 0000-0002-5259-6147, e-mail: battko@poczta.onet.pl

ZNACZENIE I SOBORU NICEJSKIEGO W TEOLOGII I LITURGII BIZANTYJSKIEJ

Streszczenie

I Sobór Nicejski odbył się w 325 roku we wschodniej części Cesarstwa Rzymskiego, z którego już wtedy stopniowo zaczęło wykształcać się późniejsze, oddzielne Imperium Wschodniorzymskie zwane także Bizantyjskim. Już sam ten fakt wskazuje, że ten sobór dla tradycji bizantyjskiej ma istotne znaczenie.

Najpierw w niniejszym artykule zostanie ukazany I Sobór Nicejski jako I Sobór Powszechny (ekumeniczny), czyli swego rodzaju Proto-Sobór, który otwiera nową epokę w historii Kościoła, odkąd to sobory powszechne będą w decydujący sposób wpływać na rozwój doktryny. Bardzo wyraźnie widać to zwłaszcza w prawosławiu, które utożsamia ów czas soborów powszechnych z I tysiącleciem, uznając jedynie siedem soborów ekumenicznych.

Sobór Nicejski I położył podwaliny do kształtowania się dogmatów chrystologicznych i trynitarnych, gdyż to na tym soborze został przyjęty tzw. Symbol Nicejski, w którym pojawia się obszernie wyłożona nauka o Synu Bożym, która w niemal niezmienionej formie została później skopiowana do tzw. Symbolu Nicejsko-Konstantynopolitańskiego.

W drugiej części artykułu zostały omówione kwestie dyscyplinarne poruszane na I Soborze Nicejskim oraz ich aktualność w obecnie obowiązującym prawodawstwie Kościołów tradycji bizantyjskiej. W tym kontekście zostało także przybliżone zagadnienie dotyczące próby ujednoczenia daty świętowania Wielkanocy, która obecnie wciąż jest inaczej obliczana na bizantyjskim Wschodzie niż w zachodnim chrześcijaństwie.

Trzecia część artykułu poświęcona została znaczeniu I Soboru Nicejskiego w liturgii bizantyjskiej, a zwłaszcza w hymnach VII Niedzieli Wielkanocnej, która wspomina 318 ojców pierwszego soboru. Wskazano także na wpływ nauczania I Soboru Nicejskiego na treść rozbudowanego

wyznania wiary, które składa biskup–nominat tuż przed swoją chirotonią w tradycji bizantyjskiej. Ponadto wspomniano, jak liturgia bizantyjska opisuje udział św. Mikołaja z Miry na I Soborze Nicejskim.

Słowa kluczowe: Sobór powszechny, tradycja bizantyjska, symbol wiary, dyscyplina kościelna, data Wielkanocy

Abstract

THE SIGNIFICANCE OF THE FIRST COUNCIL OF NICEA IN BYZANTINE THEOLOGY AND LITURGY

The First Council of Nicea took place in 325 in the eastern part of the Roman Empire, from which the later, separate Eastern Roman Empire, also known as the Byzantine Empire, had already gradually begun to emerge. This fact alone indicates that this council for the Byzantine tradition is of significant importance.

First of all, this article will show the First Council of Nicea as the First Universal (Ecumenical) Council, a kind of Proto-Council, which opens a new epoch in the history of the Church since universal councils will decisively influence the development of doctrine. This is very evident especially in Orthodoxy, which identifies this time of universal councils with the First Millennium, recognising only seven ecumenical councils.

The Council of Nicea I laid the foundations for the formation of Christological and Trinitarian dogmas, since it was at this Council that the so-called Nicene Symbol was adopted, in which the doctrine of the Son of God appears extensively expounded, which was later copied in almost unchanged form into the so-called Nicene-Constantinopolitan Symbol.

The second part of the article discusses the disciplinary issues raised at the First Council of Nicea and their validity in the current legislation of the Churches of the Byzantine tradition. In this context, the issue of the attempt to unify the date of celebrating Easter, which is still calculated differently in the Byzantine East than in Western Christianity, was also examined.

The third part of the article is devoted to the significance of the First Council of Nicea in the Byzantine liturgy, especially in the hymns of the 7th Easter Sunday, which recalls the 318 Fathers of the First Council. The influence of the teaching of the First Council of Nicea on the content of the elaborate confession of faith that the bishop–nominate makes just before his chirotony in the Byzantine tradition was also pointed out. Furthermore, it was mentioned how the Byzantine liturgy describes the participation of St Nicholas of Myra at the First Council of Nicea.

Keywords: Universal Council, Byzantine tradition, symbol of faith, church discipline, Easter date

Wstęp

I Sobór Nicejski odbył się w 325 roku we wschodniej części Cesarstwa Rzymskiego, z którego już wtedy powoli zaczęło wykształcać się późniejsze, oddzielne Imperium Wschodniorzymskie zwane także Bizantyjskim. Już sam ten fakt wskazuje, że ten sobór dla tradycji bizantyjskiej ma istotne znaczenie. Zresztą wszystkie kolejne sobory powszechne I tysiąclecia chrześcijaństwa odbywały się na terytorium politycznie i kościelnie podległym bezpośrednio pod Konstantynopol, który był siedzibą zarówno cesarza i senatu, jak i biskupa, który od panowania cesarza Justyniana Wielkiego (527–565) cieszy się na stałe tytułem patriarchy. Nawet ósmy sobór powszechny, którego za taki nie uznaje Kościół prawosławny, odbył się w Konstantynopolu (869–870)¹.

Już te fakty pokazują, że dla chrześcijan tradycji bizantyjskiej nauczanie pierwszych soborów jest nie tylko ważne dlatego, że zajmowały się one istotnymi zagadnieniami doktrynalnymi dotyczącymi najważniejszych prawd wiary dotyczącymi Trójcy Świętej, Chrystusa czy Ducha Świętego, ale także dlatego, że to właśnie Grecy byli gospodarzami tych zgromadzeń biskupich.

W tym miejscu należy jednak przypomnieć, że tradycja bizantyjska obecnie stanowi spuściznę dwóch głównych rodzajów wyznań chrześcijańskich, między którymi nie ma jedności eklezjalnej. Niestety, w wielu miejscach świata relacje między nimi wciąż są napięte, a gdzieś tam nawet wrogie. Pierwszym wyznaniem większościowym jest Kościół prawosławny², który nie znajduje się w jedności ze Stolicą Rzymską. Trwałe zerwanie jedności między bizantyjskim Wschodem i łacińskim Zachodem rozpoczęło się w 1054 roku, a przypieczętowane zostało przez haniebną IV krucjatę, podczas której rycerze krzyżowi zdobyli i splądrowali Konstantynopol w 1204 roku³.

Drugą grupą, mniejszościową, są katolickie Kościoły wschodnie tradycji bizantyjskiej, które w II tysiącleciu chrześcijaństwa zawierały lokalne unie kościelne ze Stolicą Rzymską. Kościoły te najczęściej nazywane są obecnie grekokatolickimi. A zatem, od strony dogmatycznej te Kościoły co do najważniejszych prawd wiary przyjmują w pełni nauczanie obowiązujące w Kościele katolickim. Dogmat jest w tych Kościołach rozumiany jako zdanie, które jest przedmiotem wiary Boskiej i katolickiej, i „które Kościół mocą swego zwykłego [zwyczajnego] Urzędu Nauczycielskiego albo papieskiej czy soborowej definicji wyraźnie ogłasza jako objawione przez Boga”⁴.

1 Marek Starowieyski, *Sobory Kościoła niepodzielonego* (Tarnów: Biblos, 1994), 145.

2 Kościół prawosławny należy odróżnić od innych Kościołów wschodnich, które nie są w jedności z Rzymem. Te ostatnie nazywane są wschodnimi Kościołami ortodoksyjnymi, Kościołami orientalnymi lub starożytnymi Kościołami wschodnimi.

3 Jedynie grecki patriarchat aleksandryjski pozostawał formalnie w jedności z Rzymem aż do 1218 roku. Więcej na ten temat zobacz np. w: Marek Błaża, „Kiedy nastąpiła Wielka Schizma?”, *Przegląd Powszechny* 10, 950 (2000): 44–60.

4 Karl Rahner, Herbert Vorgrimler, *Mały słownik teologiczny*, tłum. Tadeusz Mieszkowski, Paweł Pachciarek (Warszawa: PAX, 1987), 84.

Zgoła odmiennie dogmat jest definiowany w Kościele prawosławnym:

dogmat w sensie ścisłym to prawda wiary objawiona przez Boga, co jest poświadczone przez Pismo Święte, zdefiniowana – przy asystencji Ducha Świętego – przez sobór powszechny, przyjęta zgodnie przez Kościół jako całość i skierowana ku liturgicznemu życiu Kościoła⁵.

Jak pisze prawosławny teolog, Paul Evdokimov (1901–1970), „cały Kościół bierze więc w tym udział, nie odłączając duchowieństwa ani nie przeciwstawiając go ludowi, choć również i nie mieszając ze sobą, lecz w doskonałej zgodzie wszystkich członków jednego ciała o jednej duszy”⁶.

O ile zatem w teologii katolickiej dogmat obowiązuje od momentu jego ogłoszenia przez biskupa Rzymu lub sobór powszechny, to w teologii prawosławnej dogmat może ogłosić jedynie sobór powszechny (żaden pojedynczy biskup!), ale po jego ogłoszeniu winna dokonać się jeszcze jego recepcja przez lud (*ex consensu Ecclesiae*). Tym jednak, co łączy obydwie te teologie pomimo znacznych różnic, jest podkreślenie wielkiego znaczenia instytucji soboru powszechnego.

Dlatego w naszej refleksji zagadnienie to zostanie podjęte w kilku ważnych aspektach. Najpierw autor zajmie się Soborem Nicejskim I jako Proto-Soborem, który jako pierwsze zgromadzenie tego rodzaju kładzie podwaliny dla sformułowania wyznania wiary w celu odróżniania ortodoksji od herezji. Następnie odniesie się do kanonów tego soboru, które mają charakter raczej dyscyplinarny, prawny oraz ich aktualność lub obowiązywalność w praktyce w tradycji bizantyjskiej. W tym kontekście należy także choćby krótko skomentować decyzję związaną ze świętowaniem Wielkanocy przez wszystkich chrześcijan w tym samym dniu.

Wreszcie zostanie ukazane znaczenie I Soboru Nicejskiego w świetle bizantyjskich tekstów liturgicznych, zwłaszcza VII Niedzieli Wielkanocnej, w ramach której wspomina się to właśnie wydarzenie. Oprócz tego autor sięgnie do obrzędu nominacji biskupiej poprzedzającej samą chirotonię (święcenia biskupie), podczas którego biskup-nominat składa wyznanie wiary, mające rozbudowaną formę tzw. Symbolu Nicejsko-Konstantynopolitańskiego. Pokaże także, jak liturgia bizantyjska opisuje udział św. Mikołaja z Miry († między 345 a 352) na I Soborze Nicejskim.

1. I Sobór Nicejski jako Proto-Sobór Powszechny

I Sobór Nicejski stanowi istotną cezurę w eklezjologii, ponieważ kończy się czas „bez dogmatów”. Tym właśnie różnić się będą sobory powszechne od wszelkich innych zgromadzeń kościelnych, że te pierwsze mają kompetencje formułowania i proklamowania dogmatów. Z drugiej strony same podstawy biblijne dla soborów powszechnych są podobne do tych, z których wywodzą się inne sobory lub synody.

5 Józef Majewski, „Wprowadzenie do teologii dogmatycznej”, w: *Dogmatyka*, red. Elżbieta Adamiak, Andrzej Czaja, Józef Majewski (Warszawa: Biblioteka Więzi, 2005), 173.

6 Paul Evdokimov, *Prawosławie*, tłum. Jerzy Klinger (Warszawa: PAX, 2003), 170.

- Wśród nich istotną rolę odgrywają trzy wypowiedzi Jezusa zawarte w Ewangeliach:
- 1) Mt 18,20: „Bo gdzie są dwaj albo trzej zebrani w imię moje, tam jestem pośród nich”.
 - 2) Mt 20,25–28: „Wiedzie, że władcy narodów uciskają je, a wielcy dają im odczuć swą władzę. Nie tak będzie u was. Lecz kto by między wami chciał stać się wielkim, niech będzie waszym sługą. A kto by chciał być pierwszym między wami, niech będzie niewolnikiem waszym. Tak jak Syn Człowieczy, który nie przyszedł, aby Mu służyto, lecz aby służyć i dać swoje życie jako okup za wielu”.
 - 3) J 13,34–35: „Przykazanie nowe daję wam, abyście się wzajemnie miłowali, tak jak Ja was umiłowalem; żebyście i wy tak się miłowali wzajemnie. Po tym wszyscy poznają, żeście uczniami moimi, jeśli będziecie się wzajemnie miłowali”⁷.

Ponadto należy podkreślić, że synody wschodnie wzorowały się od starożytności na pierwszym synodzie odbytym w Jerozolimie (Dz 15,1–35). Co do zasady winny one cechować się jednomyślnością, którą dobrze opisują wydarzenia tzw. Soboru Jerozolimskiego: „Zebrali się Apostołowie i starsi (οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι), aby rozpatrzyć sprawę” (Dz 15,6); „Wtedy Apostołowie i starsi (τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις) wraz z całym Kościołem (σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ) postanowili...” (Dz 15,22); „Postanowiliśmy jednomyślnie wybrać...” (Dz 15,25); „Postanowiliśmy bowiem, Duch Święty i my...” (Dz 15,28)⁸.

Owszem, powyższe teksty biblijne stały się także podstawą do innych rodzajów synodów lub soborów, nie tylko powszechnych. Joseph Hajjar (ur. 1923) w swojej pracy badawczej wylicza około 139 różnych rodzajów synodów w I tysiącleciu⁹. Jednak zazwyczaj bierze się pod uwagę jedynie 4 rodzaje synodów, które odegrały istotną rolę w historii Kościoła. I tak, w czasach przednicejskich¹⁰ przeważały synody okręgowe, na których gromadzili się biskupi danego regionu. Na tych synodach poruszano najczęściej sprawy doktrynalne i dyscyplinarne.

Drugi rodzaj to synody prowincjonalne, zwane też metropolitalnymi. Te synody usankcjonował I Sobór Nicejski w kanonach 4 i 5. Dwa kolejne rodzaje soborów lub synodów miały jedynie charakter przejściowy, doraźny i odbywały się już po I Soborze Nicejskim. Dlatego nie stanowią one bezpośrednio przedmiotu refleksji.

Jednak I Sobór Nicejski otrzymał zadanie, przed którym jak dotąd nie stanęło żadne zgromadzenie eklezjalne tamtych czasów: ułożyć wyznanie wiary. Działo się to zresztą na wyraźne życzenie cesarza Konstantyna Wielkiego (306–337), który był jako *Pontifex Maximus* zwierzchnikiem wszystkich religii i kultów w swoim państwie¹¹.

7 Tadeusz Kałużny, *Nowy sobór ogólnoprawosławny. Natura, historia przygotowań, tematyka* (Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów, 2008), 42; Marek Błaza, „Synodalność (soborowość) w Kościołach wschodnich”, *Studia Bobolanum* 31, 2 (2020): 90.

8 Evdokimov, *Prawosławie*, 170.

9 Joseph Hajjar, „Die Synoden in der Ostkirche”, *Concilium* 8, 1 (1965): 650.

10 Tzn. do I Soboru Nicejskiego (325).

11 Sobór Nicejski I, „Wprowadzenie”, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. 1, oprac. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras (Kraków: WAM, 2001), 21 (dalej DSP I).

Właściwie artykuł o Bogu Ojcu i o Synu Bożym zawarty w tym symbolu wiary w całości został włączony do późniejszego tzw. Symbolu Nicejsko-Konstantynopolińskiego¹². Z kolei artykuł o Duchu Świętym doczekał się w tym ostatnim symbolu znacznego rozbudowania. Ponadto dodano artykuł o Kościele, o chrzcie oraz o życiu przyszłym. Anatematyzm kończący Symbol nicejski nie został oficjalnie dołączony do tzw. Symbolu Nicejsko-Konstantynopolińskiego, chociaż w liturgii ormiańskiej w nieco zmodyfikowanej formie zachował się on podczas odmawiania *Credo* podczas Eucharystii¹³.

W tym miejscu warto od razu zaznaczyć, że w greckiej wersji tzw. Symbolu Nicejsko-Konstantynopolińskiego nie ma sformułowania θεὸν ἐκ θεοῦ [*theon ek theou* – Boga z Boga], które występuje w Symbolu uchwalonym na pierwszym soborze powszechnym. Natomiast w tekście łacińskim nicejskie *deum de deo* [Boga z Boga] zachowało się w tzw. Symbolu Nicejsko-Konstantynopolińskim¹⁴. Ta drobna, nieistotna różnica w *Credo* między Wschodem i Zachodem zachowała się po dziś dzień. W liturgii bizantyjskiej od razu są odmawiane słowa „Światłość ze Światłości, Bóg prawdziwy z Boga prawdziwego” mimo tego, że pierwotnie w tekście nicejskim θεὸν ἐκ θεοῦ jest obecne. Oczywiście ta różnica nie ma istotnego znaczenia w teologii dogmatycznej, skoro zachowała się fraza „Bóg prawdziwy z Boga prawdziwego”¹⁵.

Rewolucyjnym i kontrowersyjnym było użycie w Symbolu nicejskim słowa ὁμοούσιος [*homousios*], które później zostało włączone także do obowiązującego po dziś dzień tzw. Symbolu Nicejsko-Konstantynopolińskiego. Po pierwsze, słowo ὁμοούσιος nie występuje w Piśmie Świętym. Po drugie, miało niechlubną historię. Było używane przez gnostyków, jak również przez potępionego Pawła z Samosaty († ok. 273)¹⁶. Istnieje niemałe prawdopodobieństwo, że za wprowadzeniem tego słowa do wyznania wiary stali pogańscy retorzy i filozofowie, którzy przybyli także na ten sobór i popisywali się swoją wiedzą przed prostymi biskupami¹⁷.

Jednak Evdokimov nazwał wprowadzenie słowa ὁμοούσιος do *Credo* chlubnym owocem pierwszego soboru, ponieważ odniósł zwycięstwo nad herezją Ariusza¹⁸. Dlatego też krytyka albo podawanie w wątpliwość słuszności wprowadzenia tego niebiblijnego terminu używanego przez gnostyków lub pogańskich filozofów z punktu widzenia teologii bizantyjskiej jest nie na miejscu. Jak można zauważyć poniżej, analizując wybrane teksty liturgiczne, wszelkie decyzje podjęte na tym soborze, a potem przyjęte zgodnie przez

12 Artykuł o Synu Bożym został w tzw. Symbolu Nicejsko-Konstantynopolińskim nieco bardziej rozbudowany.

13 *Liturgia Mszy świętej według obrządku Kościoła ormiańskiego dla wiernych* (Rzym: Romagrafik, 1985), 47, 49.

14 Sobór Nicejski I, „Wyznanie wiary 318 Ojców”, w: DSP I, 24; Sobór Konstantynopoliński I, „Wyznanie wiary 150 Ojców”, w: DSP I, 68.

15 W niniejszym artykule nie zostanie poruszona sporna kwestia dogmatyczna dotycząca dodania *Filioque* do zachodniego *Credo*, ponieważ nie jest ona w ogóle związana z soborami powszechnymi pierwszych wieków chrześcijaństwa.

16 Starowieyski, *Sobory Kościoła niepodzielonego*, 26; Paweł Janiszewski, *Greccy sofisci i retoryka w chrześcijańskich sporach dogmatycznych III i IV wieku* (Poznań: Instytut Historii UAM, 2008), 17–21, 40–41.

17 Starowieyski, *Sobory Kościoła niepodzielonego*, 23.

18 Evdokimov, *Prawosławie*, 192.

Lud Boży cieszą się Bożym natchnieniem, skutecznym działaniem Ducha Świętego. Dlatego nie należy w żadnym razie tych decyzji kwestionować.

Teologia prawosławna porównuje obrady soborowe do epiklezy sakramentalnej. Tak jak sakrament dokonuje się w odpowiedzi Boga na prośbę całego Kościoła poprzez modlitwę epiklezy, a nie tylko wyświęconych szafarzy, tak też proklamacja prawdy orzeczonej na soborze przez biskupów musi doczekać się recepcji przez całą wspólnotę Kościoła. W ten sposób „eklezjalny wyraz prawdy jest wynikiem współdziałania (synergii) Boskiej woli objawienia oraz ludzkiej recepcji, analogicznie do synergizmu epiklezy sakramentalnej”¹⁹.

W ten sposób I Sobór Nicejski jawi się w tradycji bizantyjskiej jako Proto-Sobór powszechny (ekumeniczny), który staje się „ojcem ortodoksji”. Umożliwił on bowiem ogłaszanie dogmatów i tym samym skuteczne poskramianie wszelkich herezji i podziałów. W bizantyjskiej Anaforze św. Bazylego Wielkiego dobrze odzwierciedlają to następujące słowa: „połóż kres podziałom Kościołów²⁰, ukróć bunt pogan, szybko zniszcz rodzące się bunt herezji poprzez moc Świętego Twego Ducha”²¹.

Teologia i liturgia bizantyjska podkreśla na każdym kroku, że w I Soborze Nicejskim wzięło udział 318 Ojców, chociaż w rzeczywistości było ich raczej mniej: około 250²². Jednak liczba 318 biskupów podawana jest nieprzypadkowo. Tytuł bowiem sług przydzielono Abrahamowi (Rdz 14,14). Liczbę 318 można także interpretować jako oznaczającą imię Jezusa (greckie IH = 18) oraz krzyż (greckie T = 300)²³. Również pełna nazwa *Credo nicejskiego* brzmi *Wyznanie wiary 318 Ojców*²⁴. Już zatem ta liczba i przypisywane jej znaczenie wskazuje na rangę I Soboru Nicejskiego jako Proto-Soboru powszechnego.

Z drugiej strony, w Kościele prawosławnym, chociaż I Sobór Nicejski stał się Proto-Soborem, który pozwolił na możliwość ogłaszania dogmatów i regulowania życia kościelnego w wymiarze powszechnym, to jednak w praktyce ta możliwość skończyła się po II Soborze Nicejskim (787). Po siódmym soborze powszechnym ta instytucja przeszła w prawosławiu do świata idei i nie może doczekać się kontynuacji w rzeczywistości. Prawosławny teolog, Nikołaj Fiedorow (1828–1903) odważnie postawił pytanie: „gdzie znajduje się ten organ powszechnej jedności?”²⁵. W 1887 roku, gdy upłynęło jedenaście wieków od II Soboru Nicejskiego, Fiedorow zachęcał do oplakiwania tego stanu rzeczy²⁶.

19 Kałużny, *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 101.

20 Chodzi tutaj o Kościoły lokalne stanowiące jeden Kościół katolicki (powszechny).

21 Henryk Paprocki, *Liturgia Kościoła prawosławnego* (Kraków: Wydawnictwo M, 2014), 161.

22 Marek Starowieyski podaje, że biskupów na I Soborze Nicejskim mogło być od 250 do 320. Starowieyski, *Sobory Kościoła niepodzielonego*, 23.

23 Sobór Nicejski I, „Wprowadzenie”, w: DSP I, 23; Sobór Nicejski I, „Wyznanie wiary 318 Ojców”, w: DSP I, 25, przypis 1; Starowieyski, *Sobory Kościoła niepodzielonego*, 23.

24 Sobór Nicejski I, „Wyznanie wiary 318 Ojców”, w: DSP I, 25.

25 Kałużny, *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 66.

26 Kałużny, *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 66.

Wielu teologów prawosławnych uważa, że obecnie nie można zwołać soboru powszechnego (ekumenicznego) z powodu podziału chrześcijaństwa i dlatego traktują siedem soborów powszechnych I tysiąclecia jako liczbę niemal świętą (*numerus clausus*), na podobieństwo czterech Ewangelii²⁷. Natomiast część teologów prawosławnych stoi na stanowisku, że można zwołać sobór ogólnoprawosławny i nazwać go nawet „świętym i wielkim soborem”, ale dopiero od recepcji tego soboru przez Lud Boży będzie zależało, jakiej rangi będzie to sobór²⁸. Owszem, w 2016 roku odbył się Święty i Wielki Sobór Prawosławny na Krecie, ale delegacje czterech patriarchatów nie przybyły na obrady²⁹, co oznacza, że z całą pewnością sobór ten nie może zostać uznany w Kościele prawosławnym za sobór powszechny.

2. Kanony I Soboru Nicejskiego

I Sobór Nicejski zostawił nam dwadzieścia kanonów o charakterze prawno-dyscyplinarnym różnej treści i wagi. Z punktu widzenia prawodawstwa Kościoła prawosławnego wciąż można je stosować do różnych sytuacji i okoliczności, uwzględniając potrzebę ich aktualizacji. Jak pisze Evdokimov, nie jest łatwo ustalić, „które kanony zachowują jeszcze swą moc prawną, a które już się zdezaktualizowały i są przedawnione z powodu zmiany warunków historycznych”³⁰. Natomiast w Kościołach katolickich tradycji bizantyjskiej obecnie kanony te nie mają bezpośredniej mocy obowiązującej, chociaż przynajmniej ducha tego prawa w jakiejś mierze starano się zachować w Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich z 1990 roku oraz normach partykularnych poszczególnych Kościołów *sui iuris*³¹.

W niniejszej refleksji autor zatrzyma się jedynie nad niektórymi regulacjami dyscyplinarnymi, które pozostają aktualne i są żywe w tradycji bizantyjskiej, ale czasami uległy także pewnym modyfikacjom.

2.1. Kanon 3.: O kobietach zamieszkujących razem z duchownymi

Jako pierwszy zostanie omówiony 3. kanon, który zabrania „całkowicie biskupom, prezbiterom i diakonom i wszystkim członkom stanu duchownego, zamieszkiwać z kobietą, chyba że jest to matka, siostra, ciotka lub osoba stojąca poza wszelkimi podejrzeniami”³². Wydawać by się mogło, że ten kanon zabrania duchownym wyższych stopni zawierać związki małżeńskie. Z drugiej strony dzisiaj przeważa jednak interpretacja,

27 Kałużny, *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 127.

28 Kałużny, *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 130–131.

29 Chodzi o Patriarchat Antiocheński, Moskiewski, Gruziński i Bułgarski. Paul Gavriulyk, „Council meets despite absence of four patriarchates under the sway of Russia”, dostęp 23.10.2024, <https://www.americamagazine.org/issue/historic-orthodox-council-meets-despite-absence-four-churches>.

30 Evdokimov, *Prawosławie*, 196–197.

31 Jan Paweł II, „Sacri canones”, w: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus/Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich promulgowany przez Papieża Jana Pawła II* (Lublin: Gaudium, 2002), 29 (dalej KKKW).

32 Sobór Nicejski I, kan. 3., w: DSP I, 29; Henryk Pietras, *Sobór Nicejski (325)* (Kraków: WAM, 2013), 147.

że ten przepis zakazuje raczej praktykowania zakamuflowanych form konkubinatu³³. Tradycja bizantyjska ponadto podkreśla, że na w I Soborze Nicejskim brał udział niejaki biskup Pafnucy z Tebaidy († ok. 360), jeden z najsurowszych ascetów, który bronił czystości i godności małżeństwa³⁴. Jego obrona małżeństwa jest interpretowana szeroko jako potwierdzenie świętości małżeństw osób duchownych. Ponadto w tym kontekście kanoniści bizantyjscy odwołują się do 13. kanonu Soboru Trullańskiego (691–692), który cieszy się znacznym autorytetem w tradycji bizantyjskiej jako kontynuator V i VI Soborów Powszechnych³⁵. Dlatego nazywany jest Soborem Piąto-Szóstym (*Quinisexta*). Kanon 13. tego soboru stanowi, że w przeciwieństwie do Kościoła rzymskiego nakazującego celibat diakonom i prezbiterom, w Kościele greckim pożycie małżeńskie subdiakona, diakona i prezbitera „nie będzie stanowiło przeszkody do podniesienia go do odpowiedniej godności i [że] podczas dokonywania święceń nie będzie się żądało od niego zobowiązania, że powstrzyma się od prawowitego obcowania ze swoją żoną”³⁶. Z tego wynika, że tradycja bizantyjska nie widzi w tym kanonie wprowadzenia obowiązku celibatu dla subdiakonów, diakonów i prezbiterów.

2.2. Kanon 4.: Ile osób powinno konsekrować biskupa?

Kanon 4. I Soboru Nicejskiego nakazuje, „aby biskup był konsekrowany przez wszystkich biskupów prowincji. Jeśliby to wymaganie napotkało na trudności z powodu pilnej potrzeby, czy gdyby stała na przeszkodzie odległość, niech się zbierze w jednym miejscu przynajmniej trzech biskupów, zaopatrzonych w pisemne zezwolenie nieobecnych, i wówczas dokonają konsekracji”³⁷.

Na podstawie powyższego ustalenia, chirotonii biskupiej (święceń biskupich) winno dokonać co najmniej trzech biskupów. Jednak w praktyce w tradycji bizantyjskiej większość kanonistów wyżej stawia orzeczenie 1. kanonu Kanonów Apostolskich, w którym czytamy: „Biskup winien być ustanawiany przez dwóch albo trzech biskupów”³⁸. Faktycznie bowiem, w tradycji bizantyjskiej wymaga się, aby nowego biskupa wyświęcało co najmniej dwóch biskupów. Dlaczego postanowienie tego kanonu wyżej stanęło niż tego z I Soboru Nicejskiego? Ponieważ Kanony Apostolskie stoją w tradycji bizantyjskiej najwyżej w hierarchii kanonów. Zostały one w liczbie 85 uznane na Soborze Trullańskim (691–692), o którego wysokim autorytecie wspomniano już wyżej³⁹.

33 Sobór Nicejski I, kan. 3., w: DSP I, 29, przypis 8.

34 Evdokimov, *Prawosławie*, 312; *Правила Православной Церкви съ толкованіями Никодима, епископа Далматинско-Истрійскага*, t. 1 (Санкт-Петербург: тип. С.-Петербур. духовной акад., 1911–1912 – reprint 1994), 177.

35 Czyli odpowiednio II Soboru Konstantynopolińskiego (533) oraz III Soboru Konstantynopolińskiego (680).

36 Aleksander Znosko, *Kanony Kościoła prawosławnego* (Hajnówka: Bratczyk, 2000), 74.

37 Sobór Nicejski I, kan. 4., w: DSP I, 29; Pietras, *Sobór Nicejski (325)*, 148.

38 „Kanony Apostolskie”, kan. 1., w: *Synody i Kolekcje Praw*, tłum. Stanisław Kalinkowski, Agnieszka Caba, oprac. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras, t. 2 (Kraków: WAM, 2007), 273* (dalej SCL II).

39 „Kanony Apostolskie”, w: SCL II, 273*, przypis B.

Ponadto przez wieki panowało powszechne przekonanie, że Kanony Apostolskie zostały ułożone przez samych Apostołów i przekazywane były ustnie dla dalszych pokoleń. Spisane zaś miały zostać na przełomie III i IV wieku. To oznaczałoby wtedy, że są starsze niż kanony jakiegokolwiek soboru powszechnego. Obecnie jednak Kanony Apostolskie datuje się na rok ok. 380⁴⁰. Jednak ich autorytet w prawodawstwie tradycji bizantyjskiej jest wciąż niekwestionowany, i nadal widnieją one na pierwszym miejscu, przed kanonami soborów powszechnych.

Z drugiej strony rumuński kanonista archidiacon Ioan Floca (1928–2006) uważa, że kanon 4. I Soboru Nicejskiego unieważnił kanon 1. Kanonów Apostolskich i że do ważności święceń biskupich potrzeba trzech biskupów i jednego metropolity, czyli w sumie czterech biskupów⁴¹. Jednak taka interpretacja tych kanonów zdaje się być jednak nieco kuriozalna, ponieważ z zasady nie wymaga się do święceń biskupich obecności metropolity albo jednocześnie aż czterech biskupów. Nie wynika to bowiem z omawianych tutaj orzeczeń I Soboru Nicejskiego, ani Kanonów Apostolskich.

2.3. Kanony 6. i 7.: O precedencji stolic biskupich

Kanony 6. i 7. wskazują już na pewną precedencję stolic biskupich, wyróżniając wśród nich Rzym, Aleksandrię i Antiochię oraz doceniając historyczne znaczenie dawnej Jerozolimy, zwanej tutaj Aelia Capitolina⁴². Te orzeczenia powoli torują drogę do stworzenia tzw. pentarchii, czyli precedencji pięciu najważniejszych stolic biskupich świata: Rzymu, Konstantynopola, Aleksandrii, Antiochii i Jerozolimy. Jednak w czasie obrad I Soboru Nicejskiego Bizancjum jako przyszła stolica cesarstwa jeszcze się nie liczyła ani politycznie, ani eklezjalnie.

2.4. Kanon 18.: O diakonach, którzy nie powinni udzielać Eucharystii prezbiterom ani być stawiani wyżej od nich

Kanon 18. zabrania diakonom udzielania Komunii św. prezbiterom podczas sprawowania Eucharystii, ponieważ „są sługami biskupów i są niżsi od prezbiterów. Zgodnie z właściwym porządkiem mają przyjmować Komunię po prezbiterach i ma jej im udzielać biskup lub prezbiter. Nie wolno też diakonom zasiadać pomiędzy prezbiterami, sprzeciwia się to bowiem regule i jest niezgodne z porządkiem. Jeśli po wydaniu tych zarządzeń ktoś odmówi im posłuszeństwa, będzie zawieszony w diakonacie”⁴³.

Najprawdopodobniej zjawisko „panoszenia się” diakonów miało wówczas w Kościele zachodnim, a zwłaszcza w Kościele rzymskim. Dlatego o sformułowanie tego kanonu

40 „Kanony Apostolskie, Wprowadzenie”, w: SCL II, XV; *Правила Православной Церкви съ толкованіями Никодима, епископа Далматинско-Истрийскаго*, t. 1, 9–19.

41 Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii* (Sibiu: POLSIB, 1992), 7.

42 Henryk Justyn Widuch, *Konstantynopol stolicą ekumenicznego patriarchatu 325–870*, (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1988), 35–38.

43 Sobór Nicejski I, kan. 18., w: DSP I, 45.

wnioskowali dwaj prezbiterzy rzymscy, którzy przybyli na I Sobór Nicejski jako legaci papiescy⁴⁴. Jednak ten kanon stał się ważny także dla tradycji bizantyjskiej, ponieważ na przyszłość określi zadania diakona, a będą one znacznie bardziej ograniczone niż to jest na Zachodzie. Właściwie Wschód powyższy kanon odczytuje w świetle zarządzeń zapisanych w Konstytucjach Apostolskich: „Diakon nie błogosławi; nie rozdziela poświęconego daru, ale przyjmuje go od biskupa i prezbitera; nie chrzci; nie składa ofiary; gdy ofiarę składa biskup albo prezbiter, diakon rozdziela [poświęcony dar] ludowi nie jako kapłan, ale jak pomocnik kapłanów”⁴⁵.

Dlatego w tradycji bizantyjskiej diakon jest jedynie nadzwyczajnym szafarzem chrztu i Eucharystii⁴⁶. Z zasady diakon nie może przewodniczyć żadnemu nabożeństwu i nie ma prawa udzielać błogosławieństwa. W skrajnych przypadkach zezwala się diakonowi na sprawowanie nabożeństwa za zmarłych (panichida), nabożeństwa dziękczynno-błagalnego (molebeń) bez poświęcenia wody, nabożeństw cyklu dobowego (oprócz Boskiej Liturgii), a także kropić wodą święconą. W żadnym wypadku nie może jednak podczas tych czynności wykonywać funkcji i wypowiadać modlitw, które są zastrzeżone dla kapłana⁴⁷.

2.5. Kanon 20.: O tym, że nie należy modlić się na kolanach w niedziele i w dniach Pięćdziesiątnicy

Ostatni kanon I Soboru Nicejskiego jest bardzo krótki i konkretny: „Ponieważ są tacy, którzy kłęczą w niedzielę i w dni Pięćdziesiątnicy, święty sobór postanowił, że modlitwa do Pana ma być zanoszona w postawie stojącej, by wszędzie był przestrzegany jeden i ten sam porządek”⁴⁸.

Ten kanon do dzisiaj jest przestrzegany w tradycji bizantyjskiej. Zakaz kłęknięcia w niedzielę został powtórzony w kanonie 90. wyżej już wspomnianego Soboru Trulańskiego (691–692), który w tradycji bizantyjskiej cieszy się ogromnym autorytetem⁴⁹. Natomiast w święto Zesłania Ducha Świętego (Pięćdziesiątnicy) na nieszpórach, które należą już liturgicznie do poniedziałku, odczytywane są trzy modlitwy, podczas których duchowni i wierni kłęczą. Tę postawę liturgiczną przyjmują oni po raz pierwszy od rozpoczęcia świętowania Wielkanocy (Paschy)⁵⁰.

44 *Правила Православной Церкви съ толкованіями Никодима, епископа Далматинско-Истрийскаго*, t. 1, 231–232.

45 „Konstytucje Apostolskie” VIII, 28, 4, w: SCL II, 257; Ene Braniște, *Liturgica generală* (București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993), 92.

46 КККВ кан. 677 §1; кан. 709 §1; Константин Никольский, *Пособіе къ изученію устава богослуженія Православной Церкви* (Санкт-Петербургъ: Государственная типографія, 1900), 671–672; Pietras, *Sobór Nicejski (325)*, 162.

47 Никольский, *Пособіе къ изученію устава богослуженія Православной Церкви*, 759–761, 840.

48 Sobór Nicejski I, kan. 20., w: DSP I, 47.

49 Znosko, *Kanony Kościoła prawosławnego*, 102–103; Konstanty Bondaruk, *O nabożeństwie prawosławnym* (Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 2020), 95–96.

50 Никольский, *Пособіе къ изученію устава богослуженія Православной Церкви*, 652–653. *Ανθολογιον των ιερων ακολουθιων του ολον ενιαυτου*, t. 2 (Θεσσαλονικη: Ορθοδοξος Κυψελη, 1993), 1177–1189; *Требник* (Прудентопіль: видавництво Отців Василян, 2001), 429–455.

3. Ujednolicenie daty świętowania Wielkanocy

Jedną z kwestii, które ojcowie I Soboru Nicejskiego postawili sobie za cel rozwiązać w sposób definitywny podczas obrad, było ujednolicenie świętowania daty Wielkanocy w całym chrześcijańskim świecie⁵¹. Wezwano zatem Kościoły Azji Mniejszej (w tym Antiochii, która miała decydujący wpływ na dalszy rozwój tradycji bizantyjskiej), aby dostosowały się do zwyczajów panujących w Rzymie i Aleksandrii co do daty świętowania Wielkanocy. Ponadto postanowiono, że za ustalanie daty Wielkanocy w każdym roku będzie odpowiedzialna Aleksandria, ponieważ tam znacznie była rozwinięta astronomia⁵².

W liście skierowanym przez uczestników I Soboru Nicejskiego do Egipcjan z radością stwierdzono, że „wszyscy bracia ze Wschodu, którzy niegdyś świętowali Wielkanoc z Żydami, będą ją obchodzić od tego czasu z Rzymianami i z nami oraz z tymi wszystkimi, którzy od dawnych czasów obchodzili Wielkanoc w tym samym czasie, co my”⁵³. Chodziłoby zatem o obchodzenie święta Zmartwychwstania Pańskiego w niedzielę po pierwszej wiosennej pełni księżyca⁵⁴.

Jednak w tradycji bizantyjskiej w odniesieniu do daty świętowania Wielkanocy nad orzeczeniami I Soboru Nicejskiego wyżej stoją Kanony Apostolskie, cieszące się niekwestionowanym autorytetem, o czym już wyżej wspomniano. Ich pozycja kanoniczna w tradycji bizantyjskiej jest wyższa niż orzeczenia jakiegokolwiek soboru powszechnego. W 7. kanonie Kanonów Apostolskich czytamy, że „jeśli biskup, prezbiter lub diakon odprawi święto Paschy w tym samym dniu, co Żydzi, przed wiosenną równonocą, zostanie złożony z urzędu”⁵⁵. Ponadto w Konstytucjach Apostolskich zabroniono świętowania Wielkanocy w tym samym dniu, co Żydzi: Powinniście „świętować dni Paschy po przesileniu wiosennym, a nie obchodzić wspomnienia Męki dwa razy w tym samym roku; święto to należy obchodzić raz do roku, ponieważ Chrystus umarł raz jeden. Nie starajcie się też świętować razem z Żydami. Nie mamy z nimi nic wspólnego; oni mylą się nawet w obliczeniach, których dokonują; błędzą więc pod każdym względem i daleko odeszli od prawdy. Wy zaś trzymajcie się pilnie przesilenia wiosennego, które następuje dwudziestego drugiego dnia dwunastego miesiąca, (...) [byśmy] nie obchodzili Paschy dwukrotnie w tym samym roku i nie świętowali dnia zmartwychwstania Pana naszego Jezusa Chrystusa w innym dniu, jak tylko w niedzielę”⁵⁶.

51 Starowieyski, *Sobory Kościoła niepodzielonego*, 22.

52 Starowieyski, *Sobory Kościoła niepodzielonego*, 27; Marek Błaza, „O świętowaniu Wielkanocy w Kościele prawosławnym”, *Przegląd Powszechny* 4, 908 (1997): 21.

53 Sobór Nicejski I, „List soboru w Nicei do Egipcjan”, 12, w: DSP I, 53.

54 Sobór Nicejski I, „List soboru w Nicei do Egipcjan”, 12, w: DSP I, 53, przypis 39.

55 „Kanony Apostolskie”, kan. 7., w: SCL II, 274*.

56 „Konstytucje Apostolskie”, V, 17, w: SCL II, 129*. *Правила Православной Церкви съ толкованіями Никодима, епископа Далматинско-Истрійскаго*, t. 1, 65.

Dlatego w tradycji bizantyjskiej została powszechnie przyjęta praktyka, aby Wielkanoc obchodzić w niedzielę po równonocy wiosennej po Passze żydowskiej. Niektóre jednak Kościoły tradycji bizantyjskiej świętują Wielkanoc w tym samym dniu, co zachodni chrześcijanie⁵⁷.

4. I Sobór Nicejski w bizantyjskich tekstach liturgicznych

W liturgii bizantyjskiej VII Niedziela Wielkanocna, przypadająca po święcie Wniebowstąpienia Pańskiego, a przed świętem Zesłania Ducha Świętego (Pięćdziesiątnicy)⁵⁸ poświęcona jest pamięci „318 świętych Ojców, zgromadzonych w Nicei”⁵⁹. Ponieważ już wyżej zostało omówione znaczenie liczby 318 i jej doniosłości w stosunku do tego pierwszego soboru powszechnego, dlatego od razu autor przejdzie do wybranych tekstów liturgicznych tej niedzieli. W niesporach rozpoczynających liturgiczny obchód VII Niedzieli Wielkanocnej, do psalmów 140, 141, 129 i 116⁶⁰ rozpoczynających się od słów „Panie wołałem do Ciebie: wysłuchaj mnie!” (Ps 140,1), śpiewane są hymny, w których potępiany jest Ariusz za swoje herezje i jednocześnie wychwalany jest I Sobór Nicejski, który stanowczo zareagował na te błędne nauki. Oto te hymny:

Z łona zrodziłeś się przed jutrzeńką z Ojca bez matki przed wiekami. Chociaż Ariusz sławi Ciebie jako stworzenie, a nie jako Boga, hardo mieszając Ciebie, Stworzyciela, ze stworzeniem szaleńczo, materię ognia wiecznego w sobie ukrywającego. Sobór będący w Nicei ogłosił Ciebie Synem Bożym, współtrunującym z Ojcem i Duchem.

Któż rozdarł Twoją szatę, Zbawco? Ariusz – odrzekłeś – który jedną zasadę Trójcy posiekał w rozdzieleniu. To on odrzucił Ciebie jako jednego z Trójcy, to on też uczy Nestoriusza, aby nie nazywać Bogurodzicy. Sobór będący w Nicei ogłosił Ciebie, Panie, współtrunującym z Ojcem i Duchem.

W otchłań grzechu wpada Ariusz, który znienawidził widzenie Światłości i rozrywa Bożą wewnętrzną jedność, całą naturę i potrzebną duszę, drugi Judasz ze zwyczajów i postaci, ale sobór będący w Nicei ogłosił Ciebie Synem Bożym, Panie, współtrunującym z Ojcem i Duchem.

Szalony Ariusz posiekał jedną zasadę Najświętszej Trójcy na trzy nieprawe i niepołączone istoty, przeto ojcowie mający w sercu Boga spieszenie zgromadzili się, rozpalani gorliwością, jak Eliasz z Tiszbe, i duchowym mieczem sięką bluźniercę uczącego wstydu, jak wieści Duch.

57 Na przykład Fiński Kościół Prawosławny, Słowacki Kościół Grekokatolicki.

58 W liturgii bizantyjskiej święto Wniebowstąpienia Pańskiego przypada w czwartek po VI Niedzieli Wielkanocnej, a święto Zesłania Ducha Świętego (Pięćdziesiątnica) w VIII Niedzielę po Wielkanocy.

59 Tekst polski za: *Teksty nabożeństw, Tydzień VII*, tłum. Henryk Paprocki, dostęp 22.10.2024, <https://liturgia.cerkiew.pl/page.php?id=166>. Tekst grecki za: *Anthologion των ιερων ακολουθιων του ολου ενιαυτου*, t. 2, 1132–1141.

60 Numeracja psalmów podawana jest za Septuagintą, która używana jest w tradycji bizantyjskiej.

(...) Dzisiaj tajemne surmy Ducha, mających w sercu Boga wysławmy pieśniami pośrodku świątyni piękną pieśnią teologii, Trójcę jedyną niezmienną, naturę i Boskość, ojców, którzy zdemaskowali Ariusza i bronili ortodoksji, módlcie się zawsze do Boga, aby zmiłował się nad duszami naszymi⁶¹.

Należy zauważyć, że hymny te wyraźnie dają do zrozumienia, że I Sobór Nicejski stanowi skuteczną odpowiedź na herezję Ariusza, który odrzucił bóstwo Chrystusa. Ponadto jeden z hymnów wspomina Nestoriusza, którzy z I Soborem Nicejskim nie ma nic wspólnego, ponieważ urodził się dopiero w latach 80. IV wieku. Jednak hymn ten poucza, że Ariusz „uczy Nestoriusza, aby nie nazywać Bogurodzicy”. W ten sposób Ariusz staje się ojcem wszelkich herezji, nauczycielem wszystkich heretyków, tak jak I Sobór Nicejski jawi się jako Proto-Sobór powszechny, który można nazwać ojcem wszystkich soborów, bo to on pierwszy zaczął strzec ortodoksyjności wiary na takim poziomie, na jakim nigdy dotąd tego nie zrobiono.

Jeszcze bardziej ta narracja została rozbudowana w hymnie nieszpórów odprawianych w niedzielę wieczorem:

Święci ojcowie, byliście znanymi stróżami tradycji apostoelskich, bowiem prawowiernie nauczyliście jednoistotności Świętej Trójcy, odrzuciliście soborowo bluźnierstwo Ariusza, a z nim także zdemaskowaliście duchoburcę Macedoniusza, osądziliście Nestoriusza, Eutychesa i Dioskora, Sabeliusza i niemądrego Sewera. Przeto wyproście dla nas wybawienie z ich oszustwa, abyśmy nasze życie zachowali nieskalane w wierze, modlimy się⁶².

Widać wyraźnie, że autora tego tekstu poniosła już poetycka fantazja. W każdym razie tekst ten potwierdza tezę, że hymnologia bizantyjska traktuje tutaj Ariusza jako herezjarchę nad herezjarchami, ojca wszystkich herezji oraz mistrza i nauczyciela wszystkich heretyków.

Ojcowie I Soboru Nicejskiego zostali w jednym z hymnów porównani do proroka Eliasza, który wykazał fałszywym prorokom Baala, że tylko Bóg, któremu on służy, jest prawdziwy (por. 1 Krl 18,20–40). Natomiast Ariusz nazwany jest wprost drugim Judaszem.

W kolejnym hymnie nieszpórów opiewane jest wyznanie wiary ułożone przez ojców I Soboru Nicejskiego:

Dzisiaj czynimy modlitewną pamięć ojców mających Boga w sercu, którzy zgromadzili się z całego świata w sławnym mieście Nicei, pobożnie świętujemy na zgromadzeniach ortodoksyjnych (ὀρθοδόξων). Oni bowiem bardzo pobożnie i mądrze odrzucili bezbożne nauki okrutnego Ariusza i z Kościoła katolickiego soborowo go wypędzili (τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας συνοδικῶς τοῦτον ἐξωστράκισαν), i wyraźnie nauczyli wszystkich wyznawać w pobożnie ułożonym Symbolu Wiary Syna Bożego jednoistotnego i zawsze współistotnego, będącego przed wiekami (ὁμοούσιον καὶ συναίδιον, πρὸ τῶν αἰώνων ὄντα). Przeto i my naśladując ich Boże nakazy, prawdziwie czcząc służymy z Ojcem Synowi i Duchowi Najświętszemu, w jednym Bóstwie Trójcy jednoistotnej (ἐν μιᾷ Θεότητι, Τριάδα ὁμοούσιον)⁶³.

61 *Teksty nabożeństw, Tydzień VII, 2.*

62 *Teksty nabożeństw, Tydzień VII, 18.*

63 *Teksty nabożeństw, Tydzień VII, 5.*

Również na jutrzni pojawiają się hymny gloryfikujące ojców I Soboru Nicejskiego i potępiające Ariusza. Oto przykład takiego hymnu:

Prześwietny gród Nicea dzisiaj z całej ziemi wezwał do siebie trzystu osiemnastu hierarchów przeciwko głoszącemu bluźnierstwo Ariuszowi, pomniejszającemu Jednego z Trójcy, Syna i Słowo będącego Boga, odrzuciwszy więc Ariusza, wiarę umocniliście⁶⁴.

(...) Całą zebrawszy duchową sztukę i rozpatrzywszy ją Bożym Duchem, niebieski i czcigodny Symbol Wiary czcigodni ojcowie nakreślony przez Boga napisali. W nim wyraźnie nauczają o Rodzicu współwiecznego Słowa i zaiste jednoistotnym, naśladowując nauki apostołskie, sławni w Bogu, bogaci prawdą i mądrzy w Bogu.

Wziąwszy wszelkie duchowe jaśnienie Świętego Ducha, nadprzyrodzoną teologię, krótkimi słowami i ogromem rozumu z natchnienia Bożego ogłosili jako głosiciele Chrystusa, błogosławieni przedstawiciele nauk Ewangelii i pobożnych tradycji, którzy jawnie z wysoka przyjęli ich objawienie, przedstawili wiarę nauczoną przez Boga⁶⁵.

Są też bardziej dosadne teksty skierowane przeciw Ariuszowi: „Cudzołożył Ariusz rozumem bezrozumnym wiarę ortodoksyjną i sądem ojców został wypędzony z Kościoła jako zgniły członek, znany ze złej strony”⁶⁶. W kolejnym hymnie jutrzni uczestnicy liturgii zwracają się do ojców soboru w takich słowach:

Zwyciężyliście szaleństwo jednoimiennego Ariusza, okrutnie szalejącego i mówiącego nieprawdę o Najwyższym. Nie chciał bowiem śpiewać Synowi Bożemu: Błogosławiony jesteś, Boże ojców naszych⁶⁷.

Tekst ten nawiązuje wprost do pieśni Azariasza i pierwszej części pieśni trzech młodzieńców (Dn 3,26–56)⁶⁸. Ariusz z powodu popadnięcia w herezję nie jest w stanie dołączyć do śpiewu wychwalającego Boga. Wreszcie jeden z hymnów jutrzni opiewa ojców nicejskich jako skutecznych poskromicieli wrogów Kościoła:

Zebrawszy całą sztukę pasterską i gniew teraz najsprawiedliwszy, odpędziliście mściwie i zgubne wilki, procą Ducha wypędziwszy je z pełni Kościoła, upadłe jak w śmierci i nieuleczalnie chore, Boży Pasterze, i jako prawdziwi słudzy Chrystusa i święci wtajemniczeni w Boże nauki⁶⁹.

W tym miejscu warto nawiązać do postaci św. Mikołaja, biskupa Myry, który miał uczestniczyć w I Soborze Nicejskim. Podczas obrad miał on nawet uderzyć w twarz heretyka Ariusza. Za ten czyn św. Mikołajowi groziła depozycja. Jednak według

64 *Teksty nabożeństw, Tydzień VII, 9.*

65 *Teksty nabożeństw, Tydzień VII, 16.*

66 *Teksty nabożeństw, Tydzień VII, 10.*

67 *Teksty nabożeństw, Tydzień VII, 13.*

68 Omawiany tutaj hymn wchodzi w skład 7. pieśni kanonu jutrzni, który w swej treści nawiązuje do Dn 3,26–56. Zobacz: Aleksander Kniazeff, *Matka Boża w Kościele prawosławnym*, tłum. Henryk Paprocki (Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów, 1996), 178; Marek Blaza, „Proklamacja Słowa Bożego w bizantyjskiej tradycji liturgicznej”, *Studia Bobolanum* 2 (2002): 146.

69 *Teksty nabożeństw, Tydzień VII, 16.*

tradycji niektórym ojcom soboru objawił się Chrystus i Matka Boża, którzy przywrócili św. Mikołajowi oznaki godności biskupiej. W ten sposób ojcowie soborowi zrozumieli, że czyn św. Mikołaja był miły Bogu, i przywrócono go do poprzedniej godności⁷⁰. O tej scenie przypomina jeden z hymnów śpiewanych w święto św. Mikołaja na niesporach:

Jakimi pieśniami pochwalnymi wzniośle wysławiać będziemy hierarchę, bezbożności przeciwnika i pobożności obrońcę, zwierzchnika Kościoła [w Myrze], wielkiego orędownika i nauczyciela, wszystkich niegodziwych zawstydzający: wichrzyciela Ariusza i jego pomocników? Dzięki niemu ich pychę Chrystus usunie jako mający wielkie miłosierdzie⁷¹.

Na sam koniec warto jeszcze zwrócić uwagę na tekst rozbudowanego wyznania wiary, który biskup–nominat składa przed zgromadzonymi hierarchami, duchowieństwem i ludem. Jest ono zapisane w Archieratikonie, będącym odpowiednikiem Pontyfikału w liturgii rzymskiej. Podzielone jest ono na trzy części. W pierwszej części kandydat wypowiada słowa tzw. Symbolu Nicejsko-Konstantynopolitańskiego. W drugiej części nominat wyjaśnia dokładniej, jak rozumie trzy Osoby Boskie niepojętego Boga. W tym wyznaniu kandydat również nawiązuje do prawd zawartych w Symbolu nicejskim, przy czym równocześnie odwołuje się także do nauczania kolejnych soborów powszechnych I tysiąclecia. Wprost potępia także Ariusza: „Bo nędzny Ariusz bluźnił, że Syn i Duch Święty są stworzeniami. A ja mówię, że początek Syna jest od Ojca niemającego początku”⁷².

W trzeciej części nominat wyjaśnia obszerniej, jak rozumie wcielenie Syna Bożego. Tutaj również kandydat odwołuje się do *Credo* nicejskiego oraz potępia heretyków na czele z Ariuszem: „Nakładam anatemę na Ariusza i myślących tak samo jak on i współników jego nedorzecznych błędów. Wyrzekam się Macedoniusza i z nim również nazwanych duchoburców, także i Nestoriusza i innych twórców herezji i myślących tak samo jak oni, i nakładam na nich anatemę”⁷³.

Widać wyraźnie, że treść tego wyznania wiary również ma silny charakter apologetyczny i jest podobna do hymnologii VII Niedzieli Wielkanocnej. W samym wyznaniu wiary biskup–nominat ani razu wprost nie wspomina o I Soborze Nicejskim, ale o Ariuszu aż dwukrotnie.

70 Henryk Pietras, „Pierwsza «rózga» od Mikołaja. Kogo spoliczkował święty?”, dostęp 22.10.2024, <https://www.polskieradio.pl/39/156/artykul/2417344,pierwsza-rozga-od-mikolaja-kogo-spoliczkowal-swiety>.

71 Tłum. M.B. Zobacz: Marek Blaza, „Z niesporów na święto św. Mikołaja. Modlitwy liturgii Wschodu”, *Życie Duchowe* 53 (2008): 110; *Миняя празничная* (Moskwa: Издательский отдел Московского Патриархата ТОО «Кузнецкий мост», 1993), 123.

72 *Архиратикон або Святительський Служебник*, Сунод Української Грекокатоліцької Церкви (Toronto: Basilian Press, 1988), 200.

73 *Архиратикон або Святительський Служебник*, 202.

Zakończenie

W tradycji bizantyjskiej I Sobór Nicejski zajmuje poczesne miejsce, ponieważ jest on swego rodzaju Proto-Soborem, który otwiera nową epokę historii chrześcijaństwa. Odtąd to właśnie sobory powszechne będą w decydujący sposób wpływać na rozwój doktryny, mając prawo ogłaszać prawdy dogmatyczne. Jednak w praktyce w Kościele prawosławnym ta epoka nie znajdzie swej kontynuacji w II tysiącleciu, a ogłaszanie dogmatów zostało ograniczone jedynie do świata idei.

Orzeczenia kanoniczno-dyscyplinarne tego soboru w dużej mierze wciąż pozostają żywotne w tradycji bizantyjskiej. Natomiast liturgia bizantyjska I Soborowi Nicejskiemu przeciwstawia Ariusza jako ojca wszystkich herezji. Co więcej, wyraźnie widać, że teksty liturgii bizantyjskiej postrzegają I Sobór Nicejski jako odpowiedź na herezję Ariusza, co wpisuje się w powszechnie głoszoną opinię na temat tego soboru przez całe stulecia⁷⁴.

Wyraźnie widać, że I Soborowi Nicejskiemu w tradycji bizantyjskiej poświęca się znacznie więcej uwagi niż w zachodnim chrześcijaństwie. Wynika to przede wszystkim z tego, że samo miejsce odbywania się tego soboru, język grecki, który na nim panował i terminologia teologiczna stanowi wprost spuściznę tradycji bizantyjskiej.

Natomiast w teologii reformacyjnej hołdującej zasadzie *sola Scriptura* rola tego soboru, jak i jakichkolwiek innych, w najlepszym wypadku ma charakter drugorzędny, a w najgorszym wypadku sobory powszechne są traktowane jako ludzkie zgromadzenia, które uwikłane były w sytuację społeczno-polityczną, niemające niewiele wspólnego z głoszeniem Ewangelii.

W Asyryjskim Kościele Wschodu uznającym tylko dwa pierwsze sobory powszechne oraz w Kościołach przedchalcedońskich uznających trzy pierwsze sobory powszechne, I Sobór Nicejski również cieszy się ogromnym autorytetem, ponieważ wszystkie te Kościoły wschodnie uznają to zgromadzenie jako pierwsze tego rodzaju w historii chrześcijaństwa (nie licząc tzw. Soboru Jerozolimskiego z Dziejów Apostolskich) i uznają jego wkład w usystematyzowanie najważniejszych prawd wiary.

Bibliografia

- Blaza, Marek. „Kiedy nastąpiła Wielka Schizma?”. *Przegląd Powszechny* 10, 950 (2000): 44–60.
- Blaza, Marek. „O świętowaniu Wielkanocy w Kościele prawosławnym”. *Przegląd Powszechny* 4, 908 (1997): 20–29.
- Blaza, Marek. „Proklamacja Słowa Bożego w bizantyjskiej tradycji liturgicznej”. *Studia Bobolanum* 2 (2002): 131–155.

⁷⁴ Zobacz np. *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. Ignacy Bokwa (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 2007), 30: „Sobór Nicejski, pierwszy sobór ekumeniczny (...) został zwołany przez cesarza Konstantyna Wielkiego, przede wszystkim po to, aby potępić błędną naukę Ariusza o Jezusie Chrystusie”.

- Blaza, Marek. „Synodalność (soborowość) w Kościołach wschodnich”. *Studia Bobolanum* 31, 2 (2020): 87–111.
- Blaza, Marek. „Z niesporów na święto św. Mikołaja. Modlitwy liturgii Wschodu”. *Życie Duchowe* 53 (2008): 108–111.
- Bondaruk, Konstanty. *O nabożeństwie prawosławnym*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 2020.
- Branște, Ene. *Liturgica generală*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993.
- Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. Ignacy Bokwa. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 2007.
- Evdokimov, Paul. *Prawosławie*. Tłum. Jerzy Klinger. Warszawa: PAX, 2003.
- Floca, Ioan N. *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*. Sibiu: POLSIB, 1992.
- Gavrilyuk, Paul. „Council meets despite absence of four patriarchates under the sway of Russia”. Dostęp 23.10.2024. <https://www.americamagazine.org/issue/historic-orthodox-council-meets-despite-absence-four-churches>.
- Hajjar, Joseph. „Die Synoden in der Ostkirche”. *Concilium* 1, 8 (1965): 650–654.
- Jan Paweł II. „Sacri canones”. W: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus/Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich promulgowany przez Papieża Jana Pawła II*, 29. Lublin: Gaudium, 2002.
- Janiszewski, Paweł. *Greccy sofisci i retoryka w chrześcijańskich sporach dogmatycznych III i IV wieku*. Poznań: Instytut Historii UAM, 2008.
- Kałużny, Tadeusz. *Nowy sobór ogólnoprawosławny. Natura, historia przygotowań, tematyka*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów, 2008.
- „Kanon Apostolskie”, kan. 1. W: *Synody i Kolekcje Praw*. Tłum. Stanisław Kalinkowski, Agnieszka Caba, oprac. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras. T. 2, 273*. Kraków: WAM, 2007.
- Kniazeff, Aleksander. *Matka Boża w Kościele prawosławnym*. Tłum. Henryk Paprocki. Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów, 1996.
- Liturgia Mszy świętej według obrządku Kościoła ormiańskiego dla wiernych*. Rzym: Romagrafik, 1985.
- Majewski, Józef. „Wprowadzenie do teologii dogmatycznej”. W: *Dogmatyka*, red. Elżbieta Adamiak, Andrzej Czaja, Józef Majewski, 173. Warszawa: Biblioteka Więzi, 2005.
- Paprocki, Henryk. *Liturgie Kościoła prawosławnego*. Kraków: Wydawnictwo M, 2014.
- Pietras, Henryk. „Pierwsza «rózga» od Mikołaja. Kogo spoliczkował święty?”. Dostęp 22.10.2024. <https://www.polskieradio.pl/39/156/artykul/2417344,pierwsza-rozga-od-mikolaja-kogo-spoliczkowal-swiety>.
- Pietras, Henryk. *Sobór Nicejski (325)*. Kraków: WAM, 2013.
- Rahner, Karl, Herbert Vorgrimler. *Mały słownik teologiczny*. Tłum. Tadeusz Mieszkowski, Paweł Pachciarek. Warszawa: PAX, 1987.
- Sobór Nicejski I. „Wprowadzenie”. W: *Dokumenty Soborów Powszechnych*. T. 1, oprac. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras. Kraków: WAM, 2001.
- Sobór Nicejski I. „Wyznanie wiary 318 Ojców”. W: *Dokumenty Soborów Powszechnych*. T. 1, oprac. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras, 25, przypis 1. Kraków: WAM, 2001.

- Starowieyski, Marek. *Sobory Kościoła niepodzielonego*. Tarnów: Biblos, 1994.
- Teksty nabożeństw, Tydzień VII*. T. 2. Tłum. Henryk Paprocki, 1132–1141.
Dostęp 22.10.2024. <https://liturgia.cerkiew.pl/page.php?id=166>; tekst grecki za:
Ανθολογιον των ιερεων ακολουθιων του ολου ενιαυτου.
- Widuch, Henryk Justyn. *Konstantynopol stolicą ekumenicznego patriarchatu 325–870*.
Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1988.
- Znosko, Aleksander. *Kanony Kościoła prawosławnego*. Hajnówka: Bratczyk, 2000.
- Ανθολογιον των ιερεων ακολουθιων του ολου ενιαυτου*. T. 2, 1177–1189. Θεσσαλονικη:
Ορθοδοξος Κυψελη, 1993.
- Архиратикон або Святительський Служебник*. Сунод Української Грекокатоліцької
Церкви. Toronto: Basilian Press, 1988.
- Минея праздничная*. Москва: Издательский отдел Московского Патриархата ТОО
«Кузнецкий мост», 1993.
- Никольский, Константин. *Пособіє къ изученію устава богослуженія Православной
Церкви*. Санкт-Петербургъ: Государственная типографія, 1900.
- Правила Православной Церкви съ толкованіями Никодима, епископа Далматинско-
Истрійскаг*. Т. 1. Санкт-Петербургъ: тип. С.-Петербур. духовной акад., 1911–1912 –
reprint 1994.
- Требник*. Прудентопіль: видавництво Отців Василіян, 2001.

Cytowanie chicagowskie:

Blaza, Marek. „Znaczenie I Soboru Nicejskiego w teologii i liturgii bizantyjskiej”. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 32 (2025): 169–187. DOI: 10.18276/skk.2025.32-09.

Cytowanie oksfordzkie:

Blaza M., *Znaczenie I Soboru Nicejskiego w teologii i liturgii bizantyjskiej*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 32 (2025), s. 169–187. DOI: 10.18276/skk.2025.32-09.